

**1-TOM, 10-SON
SHAYBONIYLAR DAVRIDA DIN ULAMOLARINING BOSHQARUVDAGI
O'RNI.**

Sarvarbek Abduvakhobov

**Kamoliddin Behzod nomidagi milliy rassomchilik va dizayn instituti Tasviriy
san'at fakulteti Dekan o'rinbosari**

Hukmdorlar o'rtasidagi deyarli barcha sulhlar diniy ulamolar ishtirokida amalga oshirilgin. Hatto, hukmdorlar qahr-u g'azabga to'lgan chog'ida ham, din peshvolari aybdorlarni jazolanishdan saqlab qolish darajasida katta qudratga ega bo'lganlar. Masalan, 1507-yil Hirot Muhammad Shayboniy qo'shinlari tomonidan ishg'ol etilgach, shahar aholisi "moli omon" (solig'i)ga tortiladi. Shunda shahar ichidagi ba'zi amaldorlar shahar aholisi ko'magida qochib ketish maqsadida hiyla ishlatib, butun shahar bo'ylab "hozirgina Muhammad Muhsin mirzo (Husayn Boyqaroning o'g'li) o'z qo'shini bilan yetib keldi va Shayboniy bilan urushish uchun u tomonga ketdi", deb xalqni ko'chmanchilarga qarshi ko'tarish maqsadida yolg'on xabar tarqatishadi. Bundan shahar aholisi qo'zg'alib, shahar ichi va tashqarisida "moli omon" yig'ib yurgan uch yuz atrofidagi Shayboniyxon odamlarini o'ldiradi. Bunday vaziyatda shahar akobirlari xalqdan ayovsiz o'ch olinishining oldini olish maqsadida, din peshvolari va qozilarni Shayboniyxon huzuriga yuborib, shahar aholisining gunohidan o'tishini so'rashgan. Muhammad Shayboniyxon esa shaharning obro'li din peshvolariga qarshi bora olmay, Hirot aholisining gunohidan kechib, o'z sarkardalarining qasos olishiga ruxsat bermagan.

Shayboniyilar davrida Buxoro xonligida ulamolarning vositachiligi va murosa-yu madoraga undashi tufayli ko'p hollarda hukmdorlar o'rtasida o'zaro kelishuv sulhlari tuzilib, keraksiz urushlar va ortiqcha qon to'kilishining oldi olingan. Xususan, XVI asrning yirik diniy ulamosi bo'lgan Qosim Shayx ham Abdullaxon va Toshkent xonlari (Navro'z Ahmadxon, Bobo sulton) o'rtasida kelib chiqqan nizoni bir necha marta bartaraf etib, ularni yarashtirib qo'ygan.

Qo'shinda diniy ulamolar – naqiblar, xo'jalar, sayyidlar, qozilar olib yurilgan. Ularning o'z tamoyillari asosida hukmdorlarga navkarlikka yollanishi qat'iy taqiqlangan. Ulamolar jang amaliyotida bevosita ishtirok etmasalar-da, qo'shinning jangovar ruhini oshirishda katta o'rin tutgan. Taniqli din arbobi, eshon yoki sayyidlarning qo'shin tarkibiga kiritilishi, harbiy yurishlarda ishtiroki, ularning duo va fothalari g'alabani ta'minlashiga ishonch qo'shinda kuchli bo'lgan. Ayrim hollarda

1-TOM, 10-SON

diniy ulamolarning da'vati bilan dushman tomon jangsiz taslim bo'lgan, raqib qo'shinining katta qismi g'oliblar safiga qo'shib olingan. Diniy ulamolar shayboniyalar qo'shini harbiy yurishlarining shariat qonun-qoidalariga mosligiga fatvo berib, ko'pincha dushman qo'shinini "qaroqchilar to'dasi", "kofirlar qavmi" va sunniy hanafiya mazhabida qoralangan boshqa nomlar bilan atab, olib borilayotgan urush va hatto talon-tarojlarni shar'iy tarafdin oqlaganlar. Yirik va hal qiluvchi janglar oldidan ulamolar qo'shin oldida chiqish qilib, o'z da'vatlarida jangda halok bo'lganlar shahidlar sifatida jannatga kirishiga oddiy jangchilarni ishontirganlar.

Bundan tashqari, ulamolar ma'lum urushlarni "muqaddas urush", "din yo'lidagi hayrli ish" deb baholab, hukmdorlarga bunday urushlarni boshlash uchun fatvolar ham berganlar. O'rta asrlarga oid pandnoma ruhida asarlarning ko'pchiligida hukmdorlarning din ulamolari oldiga, ularni ziyorat qilish uchun borishi va o'z yurishlariga ulardan ruxsat olishi haqida tavsiyalar beriladi. Buxoro xonlarining deyarli barcha yurishlari mamlakat shayxul-islomining fotihasi bilan amalga oshirilgan (Bunga Abdullaxonning 1551-yil Xurosonga, 1553-yil Shahrisabzga, 1558-yil Qarshiga, 1559-yil Balxga va h.k. yurishlarini misol qilib keltirish mumkin). Fazlulloh ibn Ro'zbehxonning "Mehmonnomayi Buxoro" asarida Muhammad Shayboniyxon Buxoroda qozoqlar ustiga muqaddas urush qilishga qaror qilgani, urush oldidan Xoja Bahouddin Naqshband qabrini ziyorat qilgani va bu urushga Xoja Abu Nasr Porso (vafoti 1537) va buxorolik ulamolarning fatvo bergani haqida ma'lumotlar mavjud. Shuningdek, Abdullaxon 1551-yil bahorida Xuroson ustiga yurish uchun jo'yboriy xoja Muhammad Islom huzuriga tashrif buyurib, dastlab undan ruxsat olib, o'z yurishining shariat qoidalariga mosligini asoslab berishini va keyin esa fatvo berishini so'ragan. Ubaydulla sultonning 1524- va 1529-yillarda Xurosonga yurishi bevosita din peshvolari tashabbusi bilan tashkil etilgan. Chunki bu davrda Xuroson Eron safaviylari (shia mazhabidagilar) qo'li ostida bo'lib, hirotlik ulamolar movarounnahrlik shayxlar va qozilarni o'z hukmdorlarini Hirotga yurish qilib, shialar hukmronligiga chek qo'yish maqsadini hosil qilishga ko'ndirishga undaganlar. Bundan ko'rinadiki, bu davrda nafaqat jo'ybor xojalari, balki boshqa diniy ulamolar ham xonlikdagi harbiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etganlar.

Ba'zida din ulamolari ayrim harbiy to'qnashuvlarning natijalarini oldindan ko'ra bilgan va bunday janglarning tashabbuskorlari ham bo'lgan. 1512-yil Ismoil Safaviy (1502-1524) tomonidan Amir Ahmad (Najmi Soniy) boshchiligidagi katta qo'shin (ayrim manbalarda 60 ming, ayrimlarida esa 80 ming) bilan Movarounnahrda bostirib kirib, Qarshini qamal qilganda, Ubaydulla sulton va Jonibek sulton Karmana

1-TOM, 10-SON

atroflarida, Ko'chkunchixon va Temur sulton qolgan boshqa sultonlar bilan Miyonkolda edilar. Ularning barchasi dushman qo'shini o'zlaridan bir necha barobar ko'p bo'lganligidan chekinishga qaror qilganlar. Shu vaziyatda, Mir Arab laqabli Sayid Abdulla Yamaniy (Ubaydulla sultonning piri) Turkiston viloyatidan Buxoroga keladi. U Ubaydulla sulton va Jonibek sultonni jangga chorlab, hatto jang rejalarini tuzishda ham yordam bergan. Shuningdek, barcha shayboniy sultonlarni Ubaydulla sultondan o'rnak olishga chaqiradi va shu tariqa barcha boshqa shayboniy sultonlar G'ijduvonda birlashadilar. Ikki qo'shin o'rtasida bo'lgan to'qnashuvda Najmi Soniy yengiladi va o'zi halok bo'ladi. Mazkur g'alaba natijasida qo'lga kirgan katta miqdordagi o'lja jang tashabbuskori Mir Arab ixtiyoriga beriladi. Mir Arab esa ushbu mablag'lar hisobidan Buxoroda Mir Arab madrasasini (1530-1536) bunyod etgan.

Ma'lumki, XV asrning ikkinchi yarmi O'rta Osiyoning islomiy hayotida Xo'ja Ahror faoliyatining faollashuvi bilan izohlanadi. Keyinroq esa, bu hududlardagi ma'naviy-diniy hayotda sufiylikning bir qator yirik namoyondalari shakllanadi. Siyosiy hokimiyatning shayboniylar qo'lga o'tishi natijasida temuriylar davridagi yirik diniy ulamolar yangi diniy vakillar, xususan, XVI asrning ikkinchi yarmidan boshlab jo'ybor shayxlari bilan almashadi. Ulardan eng mashhurlari Xoja Muhammad Islom (1493-1563), Xoja Saad (1531-1589), Xoja Tojiddin Hasan (1547-1646), Xoja Aburaxim (1575-1628/1629) kabilar bo'lib, ular Naqshbandiya tariqatining yo'l boshchilari edilar. Bu davrda Movarounnahrda Yassaviya va Kubroviya tariqati namoyondalari ham mavjud bo'lgan bo'lsa-da, bu ikkala tariqat vakillari Movarounnahrning siyosiy hayotiga jo'ybor shayxlari kabi ta'sir eta olmas va aralashmas edilar.

